Dr Danilo Basta

profesor Pravnog fakulteta u Beogradu

KANTOVA METAFIZIKA PRAVA

SAŽETAK: Istorija recepcije i istorija interpretacije Kantovog pravnog mišljenja ni nakon dva veka nije jednoznačna. Za takvo stanje stvari nisu zaslužni samo receptori odnosno interpretatori njegove misli, nego pre svega sam Kant, dakle slovo i duh njegove filozofije. Državno pravo, međunarodno pravo i kosmopolitsko pravo su put približavanja večnom miru koji je Kant smatrao krajnjim ciljem celokupnog međunarodnog prava. Egzistencija države se zasniva na ideji prvobitnog ugovora. Po Kantu u prvobitnom ugovoru svi pojedinci napuštaju spoljašnju slobodu da bi kao članovi političke zajednice dospeli do slobode u pravnom stanju. Kantu nije uvek polazilo za rukom da ostane na visini sopstvenih pravnih i političkih principa, tako da na svetlost njegove filozofije katkad padaju teške senke.

Ključne reči: Državno pravo, međunarodno pravo, kosmopolitsko pravo, narod, prvobitni ugovor, pravno stanje, sloboda, vlast

Prethodna hermeneutička napomena

Sva je prilika da jedna jedinstvena, konzistentna, neprotivrečna i, usled toga, opšteprihvatljiva interpretacija Kantove pravne filozofije (a to, razume se, važi i za njegovu političku filozofiju, jer se jedna od druge ne mogu odvojiti) naprosto nije mogućna. I posle puna dva veka otkako je, kao prvi deo *Metafizike morala*, ugledala svetlost dana u svom sistematskom obliku, u obliku pravne nauke u granicama samog uma, ta filozofija sama po sebi izmiče svakom jednoznačnom razumevanju, a pogotovo onom koje polaže pravo na sveobuhvatnost i savršenu skladnost. Istorija recepcije i istorija interpretacije Kantovog pravnog mišljenja — a to je, u stvari, jedna te ista istorija, koja ima svoje plime i oseke — pokazuje krupna razmimoilaženja i ne manja neslaganja. Ova se ne odnose samo

na pojedina pitanja transcendentalno-kritičke pravne filozofije, kao što su, primerice, bračno pravo, pravo na pobunu, lično pravo na stvaran način ili učenje o kazni i svrsi kažnjavanja. Razmimoilaženja i neslaganja postoje i o takvim suštinskim pitanjima kakva su: odnos metafizike i empirije u Kantovoj pravnoj filozofiji, prirodnog (umnog) i pozitivnog prava, privatnog i javnog prava, prinude i slobode itd. Štaviše, ni sâm pojam prava kod Kanta nije nešto o čemu postoji jednodušno shvatanje. Slično se može reći i za pitanje o karakteru Kantove pravne filozofije, o njenom topološkom određenju kako s obzirom na novovekovno prirodno pravo tako i s obzirom na pravnu misao u okviru nemačkog idealizma, baš kao i za pitanje o njenoj originalnosti i novosti.¹

Takva raznolika i protivrečna hermeneutička situacija Kantove pravne filozofije, situacija koju, uprkos svemu, ne bi trebalo smatrati potpuno beznadežnom i nepovoljnom, nije toliko proistekla iz različitih saznavnih interesa i duhovnih orijentacija ovog ili onog tumača, mada ti interesi i te orijentacije, što je razumljivo samo po sebi, umnogome utiču na čin interpretacije i daju mu prepoznatljiv pečat. Ona je, kako se čini, u mnogo većoj meri prouzrokovana samom Kantovom pravnom filozofijom, samim njenim tekstom, njenim slovom i duhom, njenim idejama-vodiljama, osnovnim postavkama, ključnim mestima, rasporedom naglasaka, njenim nijansama, problematičnim rešenjima, nedoslednostima. U tome leže razlozi koji — legitimno — omogućuju ne samo različita nego i međusobno suprotna tumačenja. Dakle, sama Kantova pravna filozofija je najvećim delom „kriva” (ili, pak, „zaslužna”) što se do sada nije došlo, niti se, načelno, može doći, do hermeneutičkih rezultata koji bi naišli na nepodeljeno odobravanje i opšte prihvatanje. A to samo znači da ta filozofija, kao što je slučaj sa svakom velikom i prekretničkom pravnom filozofijom, ostaje trajan hermeneutički izazov. Da bi se taj izazov prihvatio, nije neophodno da se bude Kantov sledbenik. Dovoljno je da se ima respekta prema jednom pravnofilozofskom poduhvatu koji je u mnogom pogledu nezaobilazan, a prevashodno po tome što je, razvijajući principe metafizike prava na osnovama kritike praktičkog uma, pravo pojmio u najprisnijoj vezi sa idejom i vrednošću ljudske slobode.

Opisana hermeneutička situacija Kantove pravne filozofije, koja je pretežno nastala zahvaljujući misaonom obilju, višeslojnosti i višeznačnosti upravo te filozofije, pruža dobar osnov za uverenje da se na problematiku *Metafizičkih načela nauke o pravu* može gledati samo iz jedne određene perspektive, da joj se, sledstveno, može prići jedino na *perspektivistički način*.² Nema sumnje da je takav perspektivizam svagda ličan, ali

¹ Tako raznovrsni utisci stižu se i posle uvida u knjigu: Gerd-Walter Küsters, *Kants Rechtsphilosophie* (Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1988). Napisana u obliku izveštaja bibliografskog karaktera, ova Küstersova knjiga može da posluži kao dragocen vodič i pouzdan izvor obaveštenja o starijim i novijim tokovima istraživanja Kantove pravne filozofije. Utoliko ona olakšava ne samo početno orijentisanje nego i produbljenje istraživanje te filozofije.

² O Kantovom „transcendentalnom perspektivizmu” upor. izvrsnu knjigu: Friedrich Kaulbach, *Philosophie des Perspektivismus I* (J. C. B. Mohr /Paul Siebeck/, Tübingen,

nije proizvoljan, da je subjektivno obojen, ali da nije bez „objektivnog” uporišta u samom Kantovom pravnom mišljenju. Po prirodi stvari, njegov učinak nikada ne može biti neka apsolutna i neopoziva istina o Kantovoj pravnoj filozofiji. Za čim on teži i što je, u najboljem slučaju, kadar da pruži, to su fragmentarni (i zato opozivi) uvidi, delimična saznanja, manje ili više obrazloženi sudovi, manje ili više uverljive ocene.

Takvom su namerom određeni redovi koji slede. Možda nije sasvim neumesno ako se kaže da je takva — perspektivizmom nadahnuta — namera unapred nagoveštena rečima kojima je formulisan naslov ovog priloga.

* * *

Javno pravo kod Kanta, tj. njegov opšti pojam, privlači pažnju svojim sklopom, svojim tročlanim sastavom. Iako njegov centralni deo sačinjava državno pravo, čijem je izlaganju posvećen kudikamo najveći prostor, ono se ni izdaleka ne iscrpljuje u ovome, nego pored njega obuhvata još i međunarodno pravo i kosmopolitsko pravo. Pri tom je presudno da nije reč ni o kakvom prostom skupu tih triju pravnih „grana”; Kant ni u kom slučaju nije imao na umu njihov mehanički agregat. Sasvim suprotno tome, on je ta tri prava čvrsto povezao i tako izgradio jedinstvenu strukturu javnog prava. Ne bi bilo ni preterano ni neumesno ako bi se ta struktura okarakterisala kao trijalistička i ako bi se označila kao trojedinstvo. Jer, njeni sastavni delovi, iako u dovoljnoj meri različiti jedan od drugog, ipak nemaju samostalne egzistencije. Svako od triju prava obuhvaćenih javnim pravom upućuje na ostala dva, pretpostavlja ih i od njih zavisi.

To se sada može kazati bliže i određenije.

Država, kao građansko stanje (*status civilis*) zakonite, dobro uređene, slobode, kao stanje distributivne pravde u kojem postoji delotvorno zagarantovana sigurnost svojine, tj. u kojem je javna vlast kadra da autoritativno razrešava moguće sukobe oko spoljašnjega Moga i Tvoga — takva država, koja je „predmet” državnog prava, uopšte nije mogućna ako u isto vreme između nje i ostalih (u prvom redu susednih) država nije prevladano stanje prirodne slobode kao stanje stalnog rata, dakle, ako na načelima međunarodnog prava nije uspostavljen savez država i time pripremljeno tle za kontinuirano približavanje večnom miru koji je Kant

1990), str. 11—136. Suvišno je i pominjati da se ovde — dakako, posredno — baca nova svetlost i na Kantovu pravnu filozofiju, čiji je transcendentalni karakter i transcendentalni metod Kaulbah, inače, sažno podvukao u nekim svojim radovima sabranim u njegovoj knjizi *Studien zur späten Rechtsphilosophie Kants und ihrer transzendentalen Methode* (Königshausen und Neumann, Würzburg, 1982). Kaulbahu je prigovarano da je u ovim studijama pre naglasio transcendentalizam Kantove pravne filozofije. No, bez obzira na te prigovore, nema sumnje da je reč o studijama koje su u znatnoj meri obogatile i unapredile razumevanje ne samo prirode Kantove pravne filozofije nego i njegove transcendentalne filozofije uopšte.

smatrao krajnjim ciljem čitavog međunarodnog prava.³ Drugim rečima: pravno stanje u jednoj državi ne može opstati bez pravnog stanja među državama. A to ne znači ništa drugo nego da državno pravo neumitno vodi ka međunarodnom pravu. *Exeundum esse e statu naturali* — to nije samo imperativ koji se odnosi na državno pravo, na безусловnu dužnost i neophodnost uspostavljanja države. U podjednako meri i s podjednako snagom, on važi i za međunarodno pravo, za neodložnu potrebu i nezaobilaznost uspostavljanja pravnog stanja između država.

Međutim, to nije sve. Sistem javnog prava, a o takvom sistemu je kod Kanta, zacelo, dopušteno govoriti, postaje potpun, dakle, uopšte se uobličuje i organizuje kao sistem, tek onda kada se državnom i međunarodnom pravu pridruži i *ius cosmopoliticum*. Ako su državno i međunarodno pravo osnova javnog prava, kosmopolitsko pravo je, zaokrugljujući ga, njegova kruna. Krajnje je zanimljiv način na koji Kant izvodi i obrazlaže neminovnost kosmopolitskog prava. On kaže: „To dvoje zajedno, budući da zemaljsko tle nije bezgranična površina, nego površina koja samu sebe zatvara, dovodi onda neminovno do ideje međunarodnog državnog prava (*ius gentium*) ili kosmopolitskog prava (*ius cosmopoliticum*) (113).⁴ Uz ovo treba, najpre, primetiti da se kosmopolitsko pravo, čiji je pravni princip, nije na odmet podsetiti, sadržan u umnoj ideji „jedne mirne, mada još ne prijateljske, opšte zajednice svih naroda na svetu” (153), rađa iz državnog i međunarodnog prava, da je, dakle, njihova *konsekvenција*. Pored toga, valja zatim zapaziti prirodu Kantovog argumenta u pri-log kosmopolitskom pravu. Ono je neminovno stoga što ljudi i narodi žive na planeti Zemlji koja je okruglog oblika. „Priroda ih je sve zajedno (pomoću oblika kugle njihovog boravišta, kao *globus terraqueus*) zatvorila u određene granice.” Time su oni izloženi „fizički mogućem uzajamnom dejstvu (*commercium*)”, čime se „u opštem odnosu jednoga prema svima drugima *nude* za međusobni *saobraćaj*” (153). — Ovde se može

³ O ideji večnog mira u Kantovoj pravnoj i političkoj filozofiji postoji obimna, skoro nepregledna literatura. Od novijih radova, po svojoj opsežnosti (koja daleko nadmašuje obim Kantove rasprave *O večnom miru!*) u sistematičnosti zahvata, izdvajaju se dve knjige. Upor. Georg Cavallar, *Pax Kantiana. Systematisch-historische Untersuchung des Entwurfes „Zum ewigen Frieden”* (1795) von Immanuel Kant (Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 1992); Volter Gerhardt, *Immanuel Kants Entwurf „Zum ewigen Frieden”, Eine Theorie der Politik* (Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1995).

⁴ Na ovom mestu i uбудuće, arapski brojevi u zagradama odnose se na: Immanuel Kant: *Metafizika morala*. Prevela Dušica Guteša, redaktor prevoda Danilo N. Basta (Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci — Novi Sad, 1993). Reči „zajedno” i „neminovno” podv. D. B. — Velika je zasluga Bernda Ludviga što je ranije uočen i logički neodrživ redosled pojedinih paragrafa u *Metafizičkim načelima pauke o pravu*, na osnovu minucioznog i, utisak je, besprekornog istraživanja, uspeo da ispravi, tj. da izvrši rekonstrukciju prvobitnog teksta tog Kantovog spisa. Rekonstruisani, u svom izvornom obliku uspostavljeni, tekst objavljen je u knjizi: Immanuel Kant: *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre. Metaphysik der Sitten. Erster Teil*. Neu herausgegeben von Bernd Ludwig (Felix Meiner, Hamburg, 1986). — Upor. takode: Bernd Ludwig: *Kants Rechtslehre*. Mit einer Untersuchung zur Drucklegung Kantischer Schriften von Werner Starck (Felix Meiner, Hamburg, 1988). Da Ludvigov učinak nije samo filološki, nego da ima i filozofski značaj, nije potrebno posebno naglašavati.

ostaviti po strani dilema da li Kant, pozivanjem na činjenicu okruglog oblika Zemlje, napušta transcendentalnu osnovu svoje pravnofilozofske argumentacije. Daleko je važnije što on toj činjenici, na jedan način koji je impresivan, pripisuje neposredan *pravni kvalitet*, što joj pridaje neposredno *pravno dejstvo* i na njoj, bez ikakvog dodatnog međustepena, zasniva kosmopolitsko pravo. Malo koji pravoslov može ostati ravnodušan prema tom Kantovom, nepotrebnog okolišenja lišenom, preobražavanju fizičkog prostora našeg okruglog zemaljskog staništa u pravni prostor kosmopolitskog prava.

Nerazlučna povezanost i uzajamna uslovljenost državnog, međunarodnog i kosmopolitskog prava daju povoda da se, i to ne samo slikovito i simbolično, govori o *arhitektonici javnoga prava* kod Kanta.⁵ Državno, međunarodno i kosmopolitsko pravo u toj meri čine trijalistički sklop i u toj su meri sazidani kao jedna celina da je Kant u § 43. opravdano i upečatljivo mogao reći „da, ako među te tri moguće forme pravnog stanja samo jednoj nedostaje princip koji pomoću zakonâ ograničava spoljašnju slobodu, zgrada svih ostalih mora neizbežno biti potkopana i najzad se srušiti” (113). Zajednička pripadnost triju sastavnih delova javnoga prava u Kantovoj pravnoj filozofiji, danas prilično zapostavljena ili gurnuta u stranu, nije se mogla iskazati lepše i jezgrovitije nego što je to Kant učinio na ovom značajnom mestu svojih razmatranja o javnom pravu. Tome se mestu, kao opomeni, i savremena pravna filozofija uvek iznova mora vraćati ako ne želi da bude žrtva pozitivističkog i skučenog rastakanja onoga što se mora posmatrati u svojoj unutrašnjoj povezanosti.

* * *

Ako je narod u državi (građanskom stanju) jedini nosilac suverenosti, ako je njegova sjedinjena volja izvor pravnih zakona, iskrsava pitanje kako nastaje takva opšta forma države, „tj. država u *ideji*, kakva treba da bude prema čistim pravnim principima” (115)? Ili, da se isto pitanje postavi na sledeći jezgrovit način: Kako se „sam narod konstituiše u državu” (117)? Iako se u ovoj drugoj formulaciji postiže veća sadržinska određenost pitanja, ono se može izraziti u još zaoštrenijem obliku.⁶ Tada bi glasilo ovako: Kojim se putem može uspostaviti država u kojoj ni narod u celini niti pojedinci kao njegovi članovi neće izgubiti ni najmanji deo

⁵ Na široj osnovi, obuhvatajući probleme morala, religije, prava i povesti, Hans-Georg Degau raspravlja o arhitektonici celokupne Kantove praktičke filozofije. Upor. Hans-Georg Deggau, „Die Architektonik der praktischen Philosophie Kants”, *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* 3 (1985), str. 319—341. — Dve godine pre ovog članka, Degau je objavio opsežnu i po istraživačkim rezultatima krajnje problematičnu knjigu o Kantovoj pravnoj filozofiji, u kojoj je pokušao da dokaže njen aporetički karakter. Upor. Hans-Georg Deggau: *Die Aporien der Rechtslehre Kants* (Frommann-Holzboog, Stuttgart—Bad Cannstatt, 1983).

⁶ U tom kontekstu se o Kantu i njegovoj filozofiji raspravlja u veoma instruktivnim i upoznavanja vrednim priložima u objavljenom zborniku: *Kant in der Diskussion der Moderne*. Hrsg. von Gerhard Schönrich und Yasushi Kato (Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1996).

svoje iskonske slobode, dakle, država koja neće iziskivati nikakvo smanjenje slobode, a kamoli njeno potpuno žrtvovanje?⁷

Odgovor na to pitanje, koje je probni kamen svake pojedine političke filozofije i od čijeg rešenja zavisi njen karakter, Kant je, poput Rusoa, našao u prvobitnom ugovoru, tačnije rečeno: u *ideji* takvog ugovora. Bez ideje prvobitnog ugovora, koji ima *konstitutivno dejstvo* i s pogledom na ustanovljenje i s pogledom na održavanje građanskog uređenja, egzistencija države se naprosto ne može zamisliti. Ta je ideja, prema tome, nužna i neizbežna. Ona je životni uslov države, putokaz i merilo odgovornog delanja u pravu i državi.

Ali, nije dovoljno reći da je prvobitni ugovor kod Kanta akt kojim se narod konstituise kao država. Pogled treba usmeriti ka onome što je sadržina toga čina i zadržati na onome što je težište Kantovog političkog kontraktualizma. A tu sadržinu i to težište obelodanjuju ključni stavovi iz § 47. Tu Kant kaže da prvobitnim ugovorom „svi (*omnes et singuli*) u narodu napuštaju svoju spoljašnju slobodu, da bi je kao članovi jedne političke zajednice, tj. naroda posmatranog kao država (*universi*) *odmah opet* primili, pa se ne može reći: da je država, čovek u državi, žrtvovao jedan deo svoje prirodne spoljašnje slobode nekoj svrsi, nego da je svoju divlju spoljašnju slobodu potpuno napustio, da bi svoju slobodu uopšte, *nesmanjenu*, ponovo našao u nekoj zakonitoj zavisnosti, tj. u jednom pravnom stanju; zato što ta zavisnost potiče iz njegove vlastite zakonodavne volje” (117—118; reči „odmah opet” i „nesmanjenu” podv. D. B.).

Nije ovde prilika, niti za to ima potrebe, da se raspravlja o pojedinstima onog vida novovekovne ugovorne teorije koji nalazimo kod Kanta; to je, uostalom, tema koja je podrobno razmatrana u nemalom broju radova posvećenih istraživanju Kanta. Jedan momenat, međutim, i ovoga puta valja najsnažnije podvući. On se odnosi na glavnu funkciju prvobitnog ugovora. Lako je uočiti da se ta funkcija u prvom redu sastoji u tome da se pomoću prvobitnog ugovora napusti spoljašnja sloboda ljudi u prirodnom stanju i uspostavi njihova zakonska sloboda u pravnom stanju. Pri tom su od najvećeg mogućeg značaja dve okolnosti. Prva, da se taj preobražaj slobode iz spoljašnje u zakonsku, to njeno *uzakonjivanje* (koje je istovremeno njeno obezbeđivanje), prvobitnim ugovorom događa „odmah”, dakle bez odlaganja za neku neizvesnu i maglovitu budućnost; i druga, da zakonska sloboda, uspostavljena prvobitnim ugovorom, ni u čemu nije sužena u odnosu na prethodnu spoljašnju slobodu, nego da je, naprotiv, „nesmanjena”. Po tome se vidi da je Kantov prvobitni ugovor organon zakonski uokvirene, ali ne i zakonski smanjene slobode. Po tome

⁷ Dobro je znano da je, pre Kanta, pred tim odsudnim i teškim problemom stajao njegov uzor, Žan-Žak Ruso. Kod ovoga se, u glavnom delu njegove političke misli, mogu čitati ove poznate reči: „Naći jedan oblik udruživanja koji bi branio i štitio svom zajedničkom snagom ličnost i dobra svakog člana društva, i kroz koji bi svako, udružen sa svima, ipak slušao samo sebe, i tako ostao isto toliko slobodan kao i pre.” Žan-Žak Ruso, *Društveni ugovor. O poreklu i osnovima nejednakosti među ljudima* (Prosveta, Beograd, 1949), str. 17.

se, isto tako, vidi da država, koja kao pravno (građansko) stanje nastaje putem prvobitnog ugovora (shvaćenog, naravno, kao ideja, a ne kao istorijska činjenica), prestaje da bude država svakim pokušajem ograničavanja, umanjivanja ili zatiranja individualne, osigurane slobode. Sa druge strane, opet, sami su pojedinci pozvani i dužni da svoju slobodu, svoju samovolju, svoje spoljašnje praktičko delanje, ograniče i uslove mogućnošću takve slobode i takvog delanja svih drugih po nekom opštem zakonu. Otuda specifičan juridički imperativ kod Kanta (u § C) glasi ovako: „Delaj spolja tako da slobodna upotreba tvoje samovolje može da postoji zajedno sa slobodom svakoga po nekom opštem zakonu” (33). I otuda sâm pojam prava kod Kanta, određen u § V Uvoda u nauku o pravu, obuhvata „skup uslova pod kojima se samovolja jednoga može sjediniti sa samovoljom drugoga po nekom opštem zakonu slobode” (32).⁸

Očigledno je da Kantovu pravnu i političku filozofiju, u samim njenim temeljima, snažno prožima patos zakonske slobode. Gde je poreklo tog patosa?⁹

Mali je rizik da se pogreši ako se poreklo Kantovog entuzijazma zakonske slobode poveže u teoriji sa Hobzovim poimanjem prirodnog stanja, a u praksi sa razdobljem jakobinskog terora tokom Francuske revolucije. Nema sumnje da se Kant razlikuje od Hobza u mnogim tačkama, ali da se, ipak, u jednoj, i to suštastvenoj, potpuno slaže sa piscem *Levijatana*: da je, naime, prirodno stanje — stanje krajnje nesigurnosti, stanje u kojem sloboda nije ničim zaštićena osim merom fizičke moći pojedinaca, među njima nejednako raspoređenom. Takođe je izvan sumnje da je Francuska revolucija načinila na Kanta snažan i neizbrisiv utisak, ali ne samo po tome što je dokazala sposobnost ljudskog roda za neprekidno napredovanje ka boljem, nego i po tome što je za vreme Velikog terora pokazala strahotne i pogubne posledice razobručene, ničim sputane slobode. Iz ta dva izvora potiče Kantovo zaziranje od prirodne spoljašnje slobode i njene nemilosrdne brutalnosti. Pre Hegela, on je dobro znao da se divlja sloboda neizbežno pretvara u razornu „furiју iščezavanja”.

Kao što se može videti, totalna sloboda bila je Kantu potpuno strana, bila je za nj pravni i politički negativum po sebi. Njemu ništa nije bilo preče i važnije, ništa mu nije toliko ležalo na srcu kao sloboda podvedena pod zakon, sloboda omogućena pravom, sloboda pretvorena u pravni princip. Juridizacija slobode zarad njenog ujemčenja na tlu čovekovog pravno-političkog bivstvovanja — u tome je Kant video zadatak i u tome

⁸ Pojmu prava kod Kanta posvećeni su brojni radovi, ali se i danas često i osobito pominju dve studije, jedna s početka dvadesetih, a druga s početka tridesetih godina dvadesetog veka. Upor. Kurt Lisser, *Der Begriff des Rechts bei Kant* (Reuther und Reichard, Berlin, 1922); Gerhard Dulckeit, *Naturrecht und positives Recht bei Kant* (A. Deichertsche Verlagsbuchhandlung Dr. Werner Scholl, Leipzig, 1932).

⁹ Suvišno je i pominjati da je pitanje o slobodi jedno od središnjih pitanja Kantove filozofije u celini. Upor. npr. Ernst Cassirer, „Die Freiheitsidee im System des kritischen Idealismus”, u njegovoj knjizi *Freiheit und Form. Studien zur deutschen Geistesgeschichte* (Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1975), str. 140—170; Gerold Prauss, *Kant über Freiheit als Autonomie* (Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1983).

je ležao impuls njegovog pravnog mišljenja. Može li pravna filozofija, danas i ubuduće, imati viši i značajniji zadatak? Može li je u njenim težnjama pokretati nešto ljudskije i plemenitije?

* * *

Može delovati grubo i neodmereno, skoro jeretički, ako se kaže da Kantu nije vazda polazilo za rukom da ostane na visini sopstvenih pravnih i političkih principa. On im nije uvek bio veran. Njegova pravna i politička filozofija nije sazdana bez unutrašnjih nedoslednosti i bez ogrešenja o vlastite ideje-vodilje. Na njenu svetlost padaju katkad teške senke.

Neće se ovde govoriti, recimo, o problematičnosti trećeg pravnog atributa, naime građanske samostalnosti, i o Kantovoj razlici između aktivnog i pasivnog državljanina (upor. 116—117). Takode, neće biti reči ni o Kantovoj, ultra rigoroznoj teoriji kazne, isključivo zasnovanoj na pravu odmazde (upor. 132—138).¹⁰ Međutim, ne može se zaobići jedno odlučujuće pitanje koje ne prestaje da uznemirava i zbunjuje mnoge Kantove tumače. To je, razume se, Kantovo „učenje o bezuslovnoj dužnosti naroda da se pokorava postojećoj vlasti pa ma kakvo bilo njeno poreklo” (121), odn. njegovo osporavanje prava na ustanak i pobunu. Po svemu sudeći, nigde se Kant nije toliko odvojio od osnovnih principa svoje pravne filozofije kao u ovom slučaju, i nigde se nije toliko zapleo u sumnjivo dokazivanje i problematično izvođenje kao tamo gde je pokušao da tu dužnost obrazloži i to pravo odbaci.¹¹ Zato je tu senka koja pada na njegovo pravno mišljenje najteža i najneprozirnija.

Treba se podsetiti da je Kant u § 46, s odlučnošću i jednoznačnošću bez premca, opštu sjedinjenu narodnu volju proglasio za jedinog zakonodavnog činioca i jedinog subjekta zakonodavne vlasti, što ne može značiti ništa drugo nego da je narod suveren i autonoman.¹² Samo nekoliko stra-

¹⁰ O tome jedan naš autor kaže: „U Kantovoj pravnoj filozofiji... izdvaja se učenje o kazni svojom čudnom, gotovo zastrašujućom strogošću. Koliko je ovo učenje u protivrečnosti sa duhom čitavog Kantovog praktično-filozofskog sistema, jasno je već na prvi pogled.” Mihailo Đurić, „Kantova etika i pravna filozofija”, u: Mihailo Đurić, *Izabrani spisi*, knjiga III (NIU Službeni list SRJ — Tersit, Beograd, 1997), str. 256. Taj je rad, inače, prvi put objavljen 1955. godine.

¹¹ Status klasične i zato nezaobilazne rasprave o problemu prava na pobunu kod Kanta do danas se s razlogom pripisuje studiji: Werrera Haensela, *Kants Lehre vom Widerstandsrecht. Ein Beitrag zur Systematik der Kantischen Rechtsphilosophie* (Pan-Verlag Rolf Heise, Berlin, 1926). — O istom pitanju upor. i radove Hele Mant (Hella Mandt), Aleksandra Gurviča (Alexander Gurwitsch), Roberta Špemana (Robert Spaemann) i Ditera Henriha (Dieter Henrich), koji su objavljeni u zborniku: *Materialen zu Kants Rechtsphilosophie*. Hrsg. von Zwi Batscha (Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1976), str. 292. i dalje. — Iz novijeg istraživanja upor. Thomas Mertens, „Widerstandsrecht und Natur bei Kant”, u zborniku: *Immanuel Kant über Natur und Gesellschaft*. Hrsg. von Gorm Harste, Thomas Mertens und Thomas Scheffer (Odense University Press, Odense, 1996), str. 137—153.

¹² Valja obratiti pažnju na jednu retoričko-semantičku okolnost toga (ranije već navedenog) Kantovog teksta iz § 46, okolnost koja se pri čitanju i ne primećuje, no koja, nesumnjivo, govori sama za sebe i, sa akroamatskog stanovišta, ima veliki značaj. Reč je, nai-

nica dalje, on je sjaj tih svojih stavova neočekivano potamnio, budući da je sada narodu oduzeo ono što mu je prethodno dao. Da bi se to slabo mesto moglo kritički prosuditi, neophodno je da bude navedeno *in extenso*. U „Opštoj primedbi (A) o pravnim dejstvima iz prirode građanskog saveza”, Kant piše: „Protiv zakonodavnog poglavara države nema, dakle, nikakvog zakonitog otpora naroda; jer samo potčinjavanjem njegovoj opštezakonodavnoj volji moguće je pravno stanje; dakle, nikakvo pravo na ustanak (*seditio*), još manje na pobunu (*rebellio*), a ponajmanje protiv njega kao pojedinačne osobe (monarha), pod izgovorom zloupotrebe njegove vlasti (*tyrannis*), napada na njegovu osobu, čak na njegov život (*monarchomachismus sub specie tyrannicidii*). Najmanji pokušaj toga jeste veleizdaja (*proditio eminens*), a izdajnik te vrste, kao neko ko pokušava da ubije svoju otadžbinu (*parricida*), ne može biti kažnjen manje nego smrću. — Razlog dužnosti naroda da ipak podnese zloupotrebu vrhovne vlasti, čak i ako se ona pokazuje kao nepodnošljiva, leži u tome: što se njegov otpor ne može zamisliti drukčije nego kao protivzakonit, čak tako kao da uništava čitavo zakonito uređenje. Jer da bi za to bio ovlašćen, morao bi postojati neki javni zakon koji bi dopuštao taj otpor naroda, tj. vrhovno zakonodavstvo sadržavalo bi u sebi odredbu da ono nije vrhovno i da narod kao podanika u jednom te istom sudu učini suverenim nad onim kome je potčinjen; što protivreči jedno drugom, a protivrečnost toga ubrzo pada u oči pomoću pitanja: ko bi u tom sporu između naroda i suverena trebalo da bude sudija (jer, pravno posmatrano, ipak su to dve različite moralne osobe)? Tu se onda pokazuje da onaj prvi hoće da bude to u svojoj vlastitoj stvari” (122).

Ovde gotovo da nema stava koji ne izaziva nedoumicu. Zapanjujuća je slabost Kantovih razloga i argumenata. Oni uglavnom stoje na gline-nim nogama i lišeni su veće snage uverljivosti. Pored toga, ima u njima pravničke sitničavosti, pa i paradoksalnosti. Zbog toga se o navedenom mestu može postaviti čitav snop pitanja. Da bi se predupredili mogući nesporazumi, unapred valja upozoriti da se ta pitanja ne odnose na Kantovu *nameru* da ospori pravo na pobunu, već samo na *način* njegovog osporavanja toga prava, dakle, samo na kakvoću i snagu Kantove argumentacije.

Neka se najpre pođe od neobičnog pojma „zakonodavnog poglavara države”. (Nota bene: Kant ne kaže: „zakonitog”, nego upravo „zakonodavnog”!). U čemu bi trebalo da se sastoji razlika između *zakonodavne vlasti* u državi i ovog *zakonodavnog poglavara države*? Da li se time kod Kanta pojavljuju dve zakonodavne instance? Na nesreću, odgovor je potvrđan, pošto je takvom poglavaru sada pripisana „opštezakonodavna volja”, koja međutim, prema § 46, može pripadati samo narodu. Dve zakonodavne volje u jednoj državi, to je, zaista, teško razumeti. — Nije manja

me, o tome da tu Kant, govoreći o zakonodavnoj vlasti koja pripada sjedinjenoj volji naroda, tu isključivu pripadnost do krajnosti podvlači tako što čak tri puta upotrebljava reč „samo”!

neprilika ni sa pojmom „zloupotreba vrhovne vlasti”. Kako bi takvo nešto kod jednog Kanta uopšte trebalo da bude moguće? Jer, ako vrhovna vlast, opet shodno § 46, može pripadati samo narodu i njegovoj sjedinjenoj volji, onda narod ne samo da ne može sebi učiniti nepravdu, nego ne može ni zloupotребiti sopstvenu vlast! Dakle, od dve stvari jedna: ili vrhovna vlast u državi pripada narodu, pa se nikako ne može zloupotребiti, ili ne pripada narodu, pa se, doduše, može zloupotребiti, ali to tada otvoreno protivreči Kantovom određenju suštine te vlasti u § 46. Međutim, ako bi se odnekud i dopustila mogućnost zloupotrebe vrhovne vlasti, nije li onda — kada takva situacija nastupi — država prestala da bude građansko stanje zakonske slobode i nije li se ponovo pretvorila u prirodno stanje iz kojeg je — što sâm Kant neprestano naglašava — imperativ da se izide? Tada bi se pravo na pobunu mirne duše moglo, čak moralo, pojmiti kao sredstvo ponovnog uspostavljanja građanskog stanja. — Uza sve to, teško je shvatiti da Kant govori o dužnosti naroda da podnese zloupotrebu vlasti čak i ako je ta zloupotreba dostigla tolike razmere da je postala nepodnošljiva. Podnositi nepodnošljivo — nije li to nepodnošljiv paradoks? Treba postaviti i ovo pitanje: Ne bi li upravo za nepodnošljivu zloupotrebu vrhovne vlasti pre trebalo reći „da uništava čitavo zakonito uređenje” negoli za otpor naroda „protiv samog najvišeg zakonodavstva” (na koji teren Kant, uzgred rečeno, prebrzo prenosi otpor naroda protiv zloupotrebe vrhovne vlasti)? I zašto bi narod nekim javnim zakonom trebalo da bude posebno ovlašćen na otpor, kada je on sam, po principima Kantovog državnog prava, tvorac svih zakona u državi? Čemu ovlašćenje za nekoga čija je volja jedini izvor svekolikog prava, pa i takvog jednog ovlašćenja? — Velika je nevolja i u tome što Kant na navedenom mestu izričito uvodi suverena odvojenog i različitog od naroda, pitajući „ko bi u tom sporu između naroda i suverena trebalo da bude sudija”. Shodno određenjima iz § 46, takvo pitanje je lišeno smisla. Tamo je ustanovljen princip narodne suverenosti, tj. identitet naroda i suverena, pa je ovo pitanje razlikovanje jednoga od drugoga nemoguće i neodrživo, baš kao i pretpostavljeni spor između njih. Kao što nema dve zakonodavne volje u jednoj državi, tako nema ni dva suverena. — Naposljetku, kada Kant kaže da narod, u slučaju pobune, hoće da bude sudija u svojoj vlastitoj stvari, onda se može uzvratiti jednostavnim pitanjem: Ko bi to, osim samog naroda, trebalo da bude sudija u njegovoj sopstvenoj stvari? Kako se narod uopšte može zamišljati kao stranka u nekom pravnom sporu?

* * *

Teško bi bilo osporiti da je Kant, kao što pokazuje njegovo zagovaranje dužnosti pokoravanja naroda (čak i nepodnošljivo zloupotребljenoj) postojećoj vlasti, ustuknuo pred radikalnošću bazičnih načela koja je sam formulisao, otupivši im tako oštricu. To je ono što je u njegovu pravnu filozofiju unelo elemente nesklada i podvojenosti. Pa ipak, čini se da ta

filozofija, uprkos tome, nije narušena u svojoj suštini. Njeni vodeći principi bivaju katkad uzdrmani, ali ne i stavljeni van snage. Senke koje tu i tamo padaju na Kantovo pravno mišljenje donekle zatamnjuju njegovu istinu i veličinu, ali ga, ipak, ne obezvređuju i ne poništavaju. I pored mana i teškoća (a koja je samosvojna pravna filozofija slobodna od njih?!), Kantova metafizika prava je nesumnjivo izdržala najtežu od svih proba, probu vremena: dva stoleća koja nas od nje dele, a uz to na pragu novog veka i novog milenijuma, ta nam se metafizika — poglavito svojim idealizmom zakonske slobode, slobode građanskog stanja, slobode koju određuje kolektivno-opšta, saglasna i sjedinjena volja naroda — pokazuje kao merodavna reč pravne filozofije i zato kao njeno klasično ostvarenje. Zbog toga se i nije moglo obistiniti zloslutno predskazanje Artura Šopenhauera, izrečeno u njegovoj *Kritici Kantove filozofije*, da će Kantova nauka o pravu „usled vlastite slabosti morati da umre prirodnim smrću”.¹³ Ne samo da ona u međuvremenu nije umrla, nego nema nikakvih izgleda da se to dogodi ni u budućnosti. Sve dok bude bilo pravne filozofije, u njoj će i Kant neizostavno imati da kaže nešto važno i presudno.

(Uz saglasnost autora, odlomci preuzeti iz knjige:

Danilo Basta, *Večni mir i carstvo slobode*,

Plato, Beograd, 2001, str. 91—112)

KANT'S METAPHYSICS OF LAW

Danilo Basta, Ph.D.

Summary

The history of reception and the history of interpretation of Kant's legal deliberation are not the same even after two centuries. This was not only due to the recipients and interpreters of Kant's thoughts but also and above all due to Kant, i.e., the content and the spirit of his philosophy. The law of the state, the international law, and the cosmopolitan law are the ways to approach the eternal peace, which was considered by Kant as the final goal of the entire international law. The existence of the State is based on the idea of the Initial Agreement. According to Kant, in the Initial agreement all the individuals abandoned their external freedom in order to attain the freedom in a legal order as members of the political union. Kant did not always succeed to stay on the level of his own legal and political principles, and hence the light of his philosophy is sometimes covered with the dark shadows.

Key words: The law of the state, international law, cosmopolitan law, nation, Initial Agreement, legal state of affairs, freedom, power

¹³ Artur Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung*. Anhang: Kritik der Kantischen Philosophie, u: *Sämmtliche Werke*, Band II, Hrsg. von Julius Frauenstädt (F. A. Brockhaus, Leipzig, 1891), str. 626.